

De kinderen van Pieter Brongersma en Annetjen Toringa

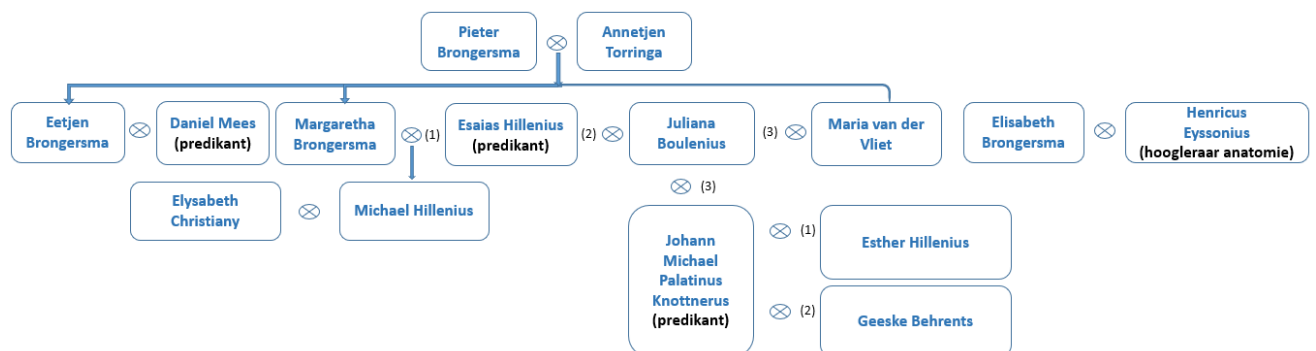
Margarethe Brongersma en Esaias Hillenius

Albert van der Kaap

Dit artikel gaat over Margaretha Brongersma en haar man Esaias Hillenius. Samen met de artikelen over haar zus Eetjen Brongersma, getrouwd met Daniel Mees, zus Elisabeth, getrouwd met Henricus Eyssonius, de zussen Ida en Geertruit en broer Henricus geeft dit artikel een aardig beeld van de sociale kringen waarin zij verkeerden en van hun, soms, bijzondere, voorouders.

Margaretha Brongersma, dochter van Pieter Brongersma en Annetjen Toringa, werd geboren in 1625 in het Groningse Usquert. Zij overleed op 24 december 1680 ook in Usquert.

Net als haar zus Eetjen was ook Margarethe getrouwd (op 28 mei 1648 in Groningen) met een **predikant**, Esaias Hillenius. En net als bij Daniel Mees waren ook de voorouders van Esaias niet afkomstig uit wat nu Nederland is. De voorouders van Esaias kwamen uit, wat in de zestiende eeuw de Zuidelijke Nederlanden werd genoemd en tegenwoordig België, om precies te zijn uit Ieper. Maar daarover later meer.

Esaias Hillenius (1622-1698)

Esaias Hillenius werd op 13 december 1622 geboren in Groningen. Hij werd op 3 juli 1640 als student ingeschreven aan de universiteit van Groningen. Hij studeerde daar in de tijd van de twisten tussen Gisbertus Voetius en Johannes Coccejus. Voetius behoorde tot de beweging der *Nadere Reformatie*, die een sterke nadruk legde op de heiliging van het persoonlijk leven, met veel aandacht voor een op dit persoonlijk leven gerichte prediking, voor catechese, huisbezoek en zelfonderzoek, met aandrang tot bekering en wedergeboorte. Coccejus stond een meer scholastische exegese van de bijbel voor, hij was voor bijbelonderzoek waarbij ook op de samenhang met de context werd gelet. Coccejus was ook wars van een pijnlijk nauwkeurig betrachten van de zondagsrust.

Esaias voelde zich het meest thuis bij de ideeën van de *Nadere Reformatie*.¹

In augustus 1648 werd hij dominee in Bellingeweer. Op 12 januari 1662 neemt hij afscheid van Bellingeweer om predikant te worden Usquert. Het jaarlijks inkomen van Esaias blijkt uit de afrekening van de kerkvoogdij met zijn erfgenamen. *'De huiren van de pastorije landen tot Usquert bedragen van het jaar 1699 een summa van 930 gulden, en verschijnen op Sunt Jan Midsomer en*

¹ Duinkerken, W. Drie grafzerken. <https://bit.ly/3jir76y>

Sunt Jan Midwinter. Het provinciale tractement van 't Clooster Wijtwert is jaarlyx 20 gulden en verschijnt op de 1 May. Pastorije heemsteden van Us-quert bedragen daar van die huire van 't jaar 1699 67 gulden en verschijnen op Sunte Marten'.

Vijf jaar na de dood van Margaretha trouwt Esaias, op 4 oktober 1685, in Usquert met Juliana Boulenius, die zeer kort hierna, op 14 januari 1686 sterft. In 1689 trouwt Esaias een derde keer, nu met Maria van der Vliet.

Uit zijn eerste huwelijk had hij tien kinderen, Cornelius, Peter, Michael, Anna, Samuel, Alexander, Barbara, Alexander, Esaias en Barbara.²

Juliana Boulenius

Juliana was eerder getrouwd met dominee Johann Michael Palatinus Knottnerus, geboren op 3 mei 1617 of 13 april 1617 in Hagerhausen (of Stockelsberg), Bohemen en gestorven in 1684 in Greetsiel (of Bunde) in Oost-Friesland. Hij was zoals zijn naam al aangeeft afkomstig uit de Paltz. Hij studeerde in 1637 theologie in Groningen.³ Het grafschrift op de grafsteen in de kerk van Greetsiel luidt:

'Johann Michael Knottnerus exul Palatinus post varios casus Past. eccles. primum Pilsumanae per VI . annos hujus Gretanae per XXXIX annos ad patriam tendens, huic loculo farcinam concredidit. Actum ao. reparatae salutis 1684 peregrinitatis 69. Et tu Viator nil efferes. Vade et sequere volens, quo iata.'

Vertaald luidt de tekst:

*'Johann Michael Knottnerus, een vluchteling uit de Pfalz, die volgens het lot eerst 6 jaar predikant is te Pilsum en daarna 39 jaar hier in Greetsiel. Hij heeft zijn vaderland verlaten en zijn lichaam hier toevertrouwd. Hij is overleden in het heilsjaar 1684 op 69-jarige leeftijd van zijn vluchtelingschap. Ook jij wandelaar, zult niet uit dit leven brengen. Ga en volg waarheen je Zender je brengen zal.'*⁴

Kerk in Greetsiel

Johann Michael Knottnerus

² <http://ngv-groningen.nl/wp-content/uploads/oudgroningen/Gruoninga%20jaargang%201973.pdf>

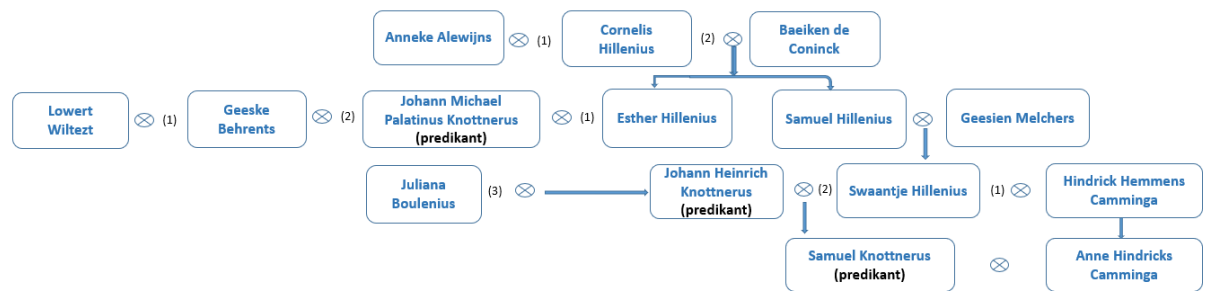
³ Zie voor meer informatie over de familie Knottnerus: <https://bit.ly/36k4riV>

⁴ <https://bit.ly/3ijjSKL>

Johann Michael Knöttnerus (zoals hij zich nu noemde) werd in 1641 benoemd tot hervormd predikant in Oost-Friesland, eerst als tweede of 'jongste' predikant te Pilsum en vanaf 1645 als voorganger in de havenplaats Greetsiel, waar de grafelijke familie een belangrijke vinger in de pap had. Dankzij deze laatste aanstelling was hij een van de voornaamste geestelijken in deze welvarende kuststreek (de Krummhörn) geworden. Zoals andere predikanten zal ook Johan Michael tevens een boerenbedrijfje met wat rundvee, weidepercelen en bouwland hebben beheerd. De gewone dorpspastorieën waren voorzien van een boerenschuur met een veestalling. Johann Michael Knottnerus trouwde met Esther (Hester) Hillenius, waarschijnlijk een dochter van de strenge Groningse stadspredikant Cornelius Hillenius (1568-1632). Vervolgens trouwde hij met Geeske Behrents, een weduwe uit de Krummhörn. Zij was eerder getrouwd met Lowert Wiltetz. Juliana Bo(e)lenius was zijn derde vrouw en stamde vermoedelijk uit een lutherse familie in Aurich. Een zoon van Johann, Johan Friedrich, trouwde met Swaantke Hillenius, dochter van dominee Samuel Hillenius en nicht van Esaias Hillenius.⁵

Kerk en voormalig vicariaat te Greetsiel. De voormalige hoofdpastorie bevindt zich schuin tegenover de kerk (Hohestraße 1). Het is tevens het geboortehuis van Ubbo Emmius, de stichter van de Groningse universiteit.

Esaias stierf op 22 december 1698; hij werd begraven in de kerk van Usquert, waar zijn grafsteen nog steeds te vinden is.

⁵ Zie voor een uitgebreid overzicht van de familie Knottnerus: <https://bit.ly/36k4riV>

ANNO 1698 DEN 22 DECEMBER IS OVERLEDEN DIE EERWAARDE REGTSINNIGE LEERAAR ESAIAS HILLENIIUS NAEDAT HIJ SIJN PREDICKAMPT GETROUWELIJK VIERTIEN JAREN TOT BILLINGWEER EN SEVEN EN DARTIGH JAREN TOT USQUERT HEEFT BEDIENT GERUSTELIJK IN DEN HEERE ONTSLAPEN EN LIGT TEN HOOFDEN VAN DESE STEEN BEGRAVEN WIENS VADER ALS PREDICANT TOT GRONINGEN ANNO 1632 EN GROOTVADER ALS PREDICANT TOT ROTTERDAM 1600 OVERLEDEN SIJN

In dezelfde kerk hangt een klok, waarop de naam van Esaias Hillenius staat vermeld:

FEIO SICKINGHE, HEER OP LUIDEMA EN PREMIER COLLATOR TOT USQUERT, ESAIAS HILLENIIUS, PASTOR, HARMEN CNOL EN PIETER CORNELIS, KERCKVOOGHDEN. SOLI DEO GLORIA. LEONRAD WALRAVEN ME FIRI FECIT 1690.

Voorouders van Esaias Hillenius

Adriaen van Hille (ongeveer 1500)

De oudst bekende Hillenius of van Hille zoals de familie toen nog heette, was Adriaen van Hille. Hij was een poorter (burger) van het West-Vlaamse Ieper. Veel is er over hem niet bekend, maar vermoedelijk was hij niet onbemiddeld, want op 9 september 1505 stond hij borg voor Pieter Poyt (Poot), een koopman in Brugge, getrouwd met jonkvrouwe Katheline Boreels. In 1500 werd Adriaen door de wet van Brugge aangesteld als 'bewarer van den thonnebaken ter sluus' tegen een jaarlijkse bezoldiging van 6 pond gr. Een thonnebaken is een gekuipt houten vat dat diende als boei en dat voorzien is van een vast merk dat het vaarwater aanwijst.⁶ Een dochter van Adriaen, Margaretha van Hille, trouwde met een Nicolaes Pauwert.⁷

⁶ <https://bit.ly/3ifcekr>

⁷ Zie ook: <http://ngv-groningen.nl/wp-content/uploads/oudgroningen/Gruoninga%20jaargang%201973.pdf>

Joost of Jodocus van Hille (ca 1520-1571)

Joost of Jodocus, zoon van Adriaen van Hille, werd geboren in Ieper rond 1520 en overleed voor 1571. Hij trouwde op 24 augustus 1540 in Ieper met Catharina van Comines, dochter van Willem van Comines, burger van Ieper. Catharina trouwde later met Ynghel Marselis, een weduwnaar uit Brussel.⁸ Op 20 februari 1540, dus nog voor zij getrouwd waren, krijgen Joost en Catharina een zoon, Cornelis. Broer Bartholomy wordt in 1570 genoemd als iemand die deelnam aan de Beeldenstorm, waarvoor hij voor het *Conseil des Troubles* werd gedaagd.

Cornelis Hillenius (van Hille) (1540-1600)

Cornelis van Hille, de zoon van Jodocus, werd geboren op 20 februari 1540 in Ieper. Hij trouwde eerst met een zekere Jehenne, van wie gezegd wordt dat zij kreupel was. Later trouwde hij met Digna van Dongen, geboren in Breda en dochter van François van Dongen. Zij kregen mogelijk zeven kinderen, in ieder geval een Cornelis en Marijken, mogelijk ook een Jacob.⁹

Het leven van Cornelis, maar ook van zijn zoon en schoonzoon is niet te begrijpen zonder enige kennis van het ontstaan van Nederland en het protestantisme in Nederland. Daarom is er een bijlage met een korte schets van het ontstaan van Nederland en de opstand tegen Spanje.

De Reformatie in het Westkwartier en de vervolging van protestanten

De reformatie, begonnen in 1517, kreeg in de eerste helft van de zestiende eeuw duizenden aanhangers in het Vlaamse Westkwartier. En al snel, in 1520, vond de katholieke keizer Karel V het noodzakelijk dit 'kwaad' te bestrijden. Hij stelde een keizerlijke inquisitie in voor de Nederlanden en er verschenen tal van plakaten, officiële bevelen van de overheid (die gewaarmerkt werden met een lakstempel = een plaque). De eerste plakaten waren nog relatief mild van toon. Zo was het eerste plakkaat gericht tegen de verspreiding van ketterse geschriften. Ook mochten er geen bijeenkomsten worden georganiseerd waar over het geloof werd gesproken op straffe van een boete die uit kon monden in een hogere straf bij herhaling. Maar reeds vanaf 1523 werden de eerste kettters verbrand.

In 1519 werd Karel V (1500-1558), die toen al over onze gewesten heerste, tot keizer van het Heilig Roomse Rijk verkozen en werd daarmee één van de machtigste vorsten van Europa. Karel V, een overtuigde katholiek, wou de invloed van het Lutherse gedachtegoed de kop indrukken en benoemde een zekere Frans van der Hulst tot inquisiteur-generaal van de Nederlanden. Deze liet al snel zijn oog vallen op de Augustijnenbroeders van het Sint-Andriesklooster in Antwerpen die openlijk de opvattingen van Luther verkondigden.

Jacob Proost (1486-1559), de prior van het klooster werd gearresteerd en overgebracht naar Brussel. Onder dwang van de inquisitie gaf Proost zijn 'dwalingen' toe en herriep publiekelijk de Lutherse stellingen. Korte tijd na zijn vrijlating vluchtte hij naar Duitsland en vestigde zich als predikant in Bremen. Toen ondertussen de nieuwe abt van het klooster, Hendrik van Zutphen (ca. 1488-1524), hardnekkig de Lutherse leer verder bleef prediken werd het convent op last van Robert van Croy, de bisschop van Kamerijk, ontwijd en de gebouwen, op

⁸ de acta van den Kerkeraad der Hollandsche gemeente te Londen vermelden, dat deze en 'Catherine, weduwe van Joos van Hille' de 'uutroupinghe' van hun voorgenomen huwelijk verzochten, wat hun toegestaan is.

⁹ <https://bit.ly/2GoFWWO>

de kloosterkerk na, met de grond gelijk gemaakt. De meeste monniken werden opgepakt en gevangengezet in de kerkers van het hertogelijk kasteel van Vilvoorde, een plaats ten noorden van Brussel. Een klein aantal van hen, voor zover ze niet van ketterij werden verdacht, kregen een overplaatsing naar andere meestal verafgelegen kloosters in het bisdom.

Een potsierlijk schijnproces

De Augustijnenpaters werden dagenlang verhoord en zwerden uiteindelijk de Lutherse leer af. Enkel Hendrik Vos en Jan van Esschen weigerden halstarrig hun nieuwe geloofsregels te loochenen. De inquisiteurs die een voorbeeld wilden stellen aan de goegemeente veroordeelden de beide monniken na een schijnproces, dat amper enkele minuten duurde, tot de dood op de brandstapel. De twee ongelukkigen hoefden op geen enkele vorm van genade te rekenen. De inquisiteurs bepaalden zelf dat het hout aan de brandstapel zo gestapeld moest worden dat beide kloosterlingen niet door de rookontwikkeling konden stikken, maar wel degelijk levend verbrand zouden worden.

Een dergelijk vonnis was al sinds de middeleeuwen in verscheidene landen de gebruikelijke strafmaat voor ketters en ongelovigen. Dit lijkt nu een barbaarse daad, maar indertijd kon volgens de katholieke Kerk de ziel van ketters en onverbeterlijke zondaars enkel gered worden door de louterende werking van de vlammen. De Kerk waakte er volgens haar eigen dogma "Ecclesia non novit sanguinem" of vrij vertaald "De Kerk heeft geen bloed aan haar handen" nauwgezet over deze vonnissen niet zelf te voltrekken maar ze door burgerlijke autoriteiten te laten uitvoeren.

Toen Luther de dood vernam van zijn twee medebroeders hekelde hij met zijn protestschrift "An die Christen in Holland, Brabant und Flandern" het onbarmhartige optreden van de inquisitie in naam van de Kerk en schreef een loflied ter ere van de twee monniken die als martelaar voor hun nieuw evangelisch geloof waren gestorven.

Bron: Rudi Schrever (2018). Jan van Esschen en Hendrik Voes – De eerste ketterverbranding in Brussel.¹⁰

Cornelis Hillenius en de Beeldenstorm

Cornelis Hillenius had op enig moment, niet bekend is wanneer, de kant van de Reformatie gekozen. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij toen de Beeldenstorm losbrak op het platteland van Zuidwest-Vlaanderen een van de deelnemers was. Op zaterdag 10 augustus 1566 preekte Sebastiaan Matte, een uit Engeland teruggekeerde protestantse vluchteling, voor een gehoor van ongeveer tweeduizend gewapende volgelingen bij het dorp Steenvoorde (tegenwoordig in Frankrijk). Na afloop van de hagenpreek drongen zo'n twintig toehoorders een nabijgelegen klooster binnen en sloegen er de beelden aan stukken. In de daaropvolgende week vernielden rondtrekkende groepen beeldenstormers meer dan honderd kerken en kloosters in de zuidwesthoek. In Ieper, bijvoorbeeld, trokken op 16 augustus 'diverssche sectarissen [kettters] en quaetwillighen van der stede, gheassisteert met diverssche vreemde sectarissen' met geweld alle kerken en kloosters van de stad binnen. Ze sloegen er de beelden, altaren, orgels en versieringen kapot, en verscheurden de

¹⁰ <https://bit.ly/3n5Rhfu>

liturgische boeken. De brekers waren mannen en vrouwen van alle leeftijden; kinderen bewerkten met hamertjes de beelden die op de grond lagen. Het geschrokken stadsbestuur, bang voor nog grotere ongeregelheden, greep niet in.¹¹

Op 20 september 1566 behoorde Cornelis samen met 189 anderen (onder wie zijn broer Bertel /Bartholomeus van Hille) tot de ondertekenaars van het godsdienstverdrag dat met de magistraat van Ieper werd gesloten over het houden van godsdienstoefeningen. In een brief die op dezelfde dag gedateerd is beveelt graaf Egmond de Calvinisten (te Ieper) dat niemand van de nieuwe religie de goddelijke dienst, predikingen en andere rituelen van de katholieke religie mag beletten, op boete van lijfelijke straf en confiscatie van bezittingen. Zij mogen er ook geen kerken gebruiken voor hun eredienst, een plaats zal hen aangeduid worden te Wytschate (de Zieckebilck toegewezen op 23 september 1566). Om de maatschappelijke orde niet te verstoren mogen de preken alleen op zondag doorgaan. Men moet elkaar met rust laten anders wordt men gestraft. Men houdt zich echter niet aan deze richtlijnen en Egmond vraagt een strenge toepassing van de wetten.

279

NAAMLIJST EN BIJZONDERHEDEN
VAN DE
YPERSCHE HERVORMDEN IN 1566,
DIE HET GODSDIENSTVERDRAG MET DEN MAGISTRAAT ONDERTEEKENDEN.

Robertus Flaminius.	Jan Loonis [of Loovis].	85. Pieter van Walle.
Jan Kockeel.	Jan Meese.	Willem de Corte.
A. Wallewein.	Frauss. Dynghelsche.	Jan Tijtgat.
Langhedul.	45. Matheus Damme.	Joorisvanden Broncke.
5. Th. Willemo.	Caerle Damman.	Jan van Pitthem.
D. Wallewein.	Hans Casen.	90. Hercules Quetstroy.
Charles Bouve.	Jacob Meese.	Montfraut Otgheer.
Jacque Venant.	Wouter Desobris.	Pr. Queerke.
Platevoet.	50. Robert van de Walle.	Jan Baymaker.
10. Cornelis Hille.	Jacob de Clereq.	Matheus Willems.
Jan Everaerdt.	Jacob van Steene.	95. Jacob Favveau [of Fau-
Joos Daten.	Christisen Wicke.	neau].
Gussen.	Passchier Wicke.	Jacob de Grave.
A. Victor.	35. Jan Verborre.	Caerle vander Mersch.

Deel van de ondertekenaars van het godsdienstverdrag met de magistraat van Ieper in 1566.

De komst van Alva

Om de orde na de Beeldenstorm te herstellen stuurt koning Filips II de hertog van Alva naar de Nederlanden. Op 22 augustus 1567 arriveert hij in Brussel, waar hij een *Raad van Beroerten* (*Conseil des Troubles*) instelt om de schuldigen aan de Beeldenstorm te straffen. Deze Raad die op 20 september voor het eerst bijeenkomst is Brussel, kost veel mensen het leven, vooral in Vlaanderen. Alva gaf de plaatselijke overheden het bevel om, met de hulp van soldaten en officieren van justitie, een razzia te houden over het gehele land om de overtreders te vatten. In de nacht van 2 op 3 maart 1568 werden honderden aangehouden en moesten voor de commissarissen verschijnen, met het

¹¹ Henk van Nierop: <https://bit.ly/2Sa7CSb>

bevel van Alva dat deze processen moesten afgehandeld zijn vóór 28 maart. Een onbegonnen werk, vooral omdat ze voor elke beslissing tot de Raad van Beroerte moesten wenden. De spanning tussen plaatselijke overheid en Raad van Beroerte werd voelbaar. Vanaf eind 1569 werden de vonnissen meer overgelaten aan de plaatselijke overheden. Ook Cornelis werd, al voor de razzia plaatsvond, op 4 februari 1568, samen met zijn vrouw, voor de Inquisitie in Brussel gedaagd. Hij had dit moment echter niet afgewacht en was, vermoedelijk samen met zijn ouders of in ieder geval zijn moeder, uitgeweken naar Norwich in Engeland. Begin januari 1568 was besloten dat allen die het land verlaten hadden veroordeeld werden tot eeuwige verbanning en in beslagname van hun goederen. Tot dan waren de straffen meestal beperkt tot de lijfelijke straffen die in de plakaten vermeld werden, of een boete en banning.¹² Ook een oom van Cornelis, Barthelemy van Hille, een broer van zijn vader, werd in 1570 aangehouden als beeldenstormer en voor de Raad van Beroerten gedaagd.¹³

Elizabethan Strangers

Norwich was een centrum van textielindustrie en verkeerde rond het midden van de zestiende eeuw in een crisis. In 1565 zonden de autoriteiten van de stad daarom vertegenwoordigers naar koningin Elisabeth I met het verzoek om immigranten zich te laten vestigen in de stad. De koningin stond via een koninklijke 'letters patent' toe dat dertig Hollanders met hun familie (maximaal 300 personen) zich in Norwich zouden vestigen. 24 van deze families kwamen uit Vlaanderen, de overigen uit Wallonië. Zij werden Elizabethan Strangers of kortweg Strangers genoemd. Uiteindelijk vormden zij een derde van de bevolking.¹⁴

Mogelijk schreef Cornelis zich op 22 oktober 1570 in Genève in als student theologie, maar zeker is dit niet omdat aan de inschrijving 'Hagensis' is toegevoegd.¹⁵ Mocht dit wel het geval zijn, dan keerde hij spoedig naar Engeland terug, want in 1571 verscheen in Norwich zijn 'Siecken Troost'.

De Ziekentroost

Cornelis van Hille is vooral bekend geworden door zijn boek *De Ziekentroost*. Dit boek is velen een troost geweest, bijvoorbeeld Johan van Oldenbarnevelt, die zich hieruit vlak voor zijn dood een gedeelte liet voorlezen door dominee Hugo Beyerus. Aan Anthonius Walaeus, predikant in Middelburg, liet hij weten in het geloof, daarin vervat, te willen sterven.

Oorspronkelijk was deze *Ziekentroost* alleen met de letters C. v. H. ondertekend en werd het boek lange tijd, in navolging van Ens en Lelong, aan Caspar van der Heyden toegeschreven, totdat 's Gravesande Cornelis van Hille als de echter schrijver aanwees. Vroeger meende men ook dat dit geschrift een uittreksel was uit het groter werk, door Van Hille over hetzelfde onderwerp geschreven, maar door naspeuringen van Prof. J.I. Doedes is gebleken, dat die mening onjuist is.

¹² <https://bit.ly/2EMwPyZ>

¹³ Ph. van Hille, 'De familie Van Hille in Nederland', in: *Vlaamse Stam* 1967, 17-20

¹⁴ <https://bit.ly/3iiBDd8>

¹⁵ De Vries. *Genève pépinière du Calv. Holl.*, I, 48

Deze 'Kleine Ziekentroost' moet al in 1571 te Norwich zijn uitgegeven en komt ook reeds achter een uitgave van den Heidelbergse Catechismus voor, die in datzelfde jaar te Delft verscheen onder den titel: *Catechismus, ofte Onderwysinghe inde Christelicke Leere.... Mitsgaders de Ceremonien, Ghebeden ende den Sieckentroost. De afzonderlijke titel van de Ziekentroost luidt daar: Den Siecken Troost. Twelk is een onderwysinghe inden Gheloove, ende den weck der salicheyt, om ghewillichlick te sterven.*¹⁶ Daarna vindt men een uitgave, ook met afzonderlijken titel, gevoegd achter een druk van het Nieuwe Testament met de Psalmen en den Catechismus, in 1572 te Leiden verschenen.¹⁷ Verder worden uitgaven vermeld van 1574 en 1576, beide te Dordrecht, van 1577 te Cleve, met de lijkrede, door Tossanus op 12 november 1576 gehouden op Paltzgraaf Frederik III, en twee uitgaven achter Psalmboeken, in 1578 te Delft en te Leiden gedrukt.

Op 1 november 1575 is hij predikant bij de vluchtelingen-kerk te Yarmouth. Lang bleef hij daar niet, want al spoedig trekt hij (1577) de Noordzee over om predikant te worden in Haamstede en Burgh. Directe aanleiding voor zijn terugkeer was mogelijk de Pacificatie van Gent in 1576, waarin o.a. werd bepaald dat er een amnestieregeling moest komen voor de opstandelingen. De godsdienstkwestie, de tegenstellingen tussen protestanten en katholieken., werd overigens niet opgelost, maar doorgeschoven naar de eerste vergadering van de Staten-Generaal. Wel werd afgesproken dat tot een definitieve overeenkomst de beide geloven naast elkaar zouden moeten bestaan. Nog in hetzelfde jaar vertrekt hij naar Oudenaarde in Vlaanderen, volgens de meeste schrijvers gebeurde dit 'bij leening', maar dit is twijfelachtig. In zijn plaats te Haamstede werd namelijk nog in hetzelfde jaar een opvolger benoemd en hij is er nooit teruggekeerd. Als predikant van Oudenaarde is hij op 29 juli 1578 op de classicale vergadering te Gent. Enige tijd daarna vinden we hem onder de Gentse predikanten vermeld (1578-1584). In ieder geval ontvangt hij gedurende het laatste kwartaal van 1582 traktement¹⁸ en op 6 januari 1584 schrijft hij vandaaruit een brief aan de kerkenraad te Delft. Als de stad op 17 september 1584 overgaat naar Parma verlaat hij de stad

Vermoedelijk al in oktober daarop wordt hij derde predikant in Rotterdam, zoals blijkt uit een resolutie van de Staten van Holland van 25 oktober waarin wordt gememoreerd dat Cornelis Johannis ongeveer een jaar eerder tot derde predikant is benoemd. Hiermede is zeker Van Hille bedoeld en moet in plaats van 'Johannis', 'Judoci' gelezen worden, omdat hij meermalen onder die naam voorkomt. Op 4 februari 1585 wordt hem, op last van de burgemeesters, 100 gulden uitbetaald. Op 30 augustus 1588 woont hij als predikant van Rotterdam de vergadering van de Zuid-Hollandse synode te Schiedam bij en op 9 september 1598 en volgende dagen de vergadering van de Synode te Dordrecht en daar aan het einde de 'vermaninghe' gehouden.' Op 18 september 1600 sterft hij in Rotterdam.

Marijken Hillenius (ca 1570- ca 1600) en Johan Lamotius (1565-1627)

Marijken was een dochter van Cornelis en Digna. Zij trouwde in september 1592 in Rotterdam met de 27-jarige Johannes Lamotius (Jean de la Motte, een uitgeweken Franse hugenoot), die ook, zij het

¹⁶ Doedes, Coll. of Rariora, no 742

¹⁷ ald., no 197

¹⁸ Op enig moment was hij ook 'minister van Ste Jans' waar hij voor 'gaige, augmentacie ende huysshure' halfjaarlijks 24 gulden, 6 stuivers en 8 plakken uitbetaald kreeg.

indirect, een rol speelde in het conflict tussen Arminianen en Gomaristen. Johannes was de zoon van Johannes Lamotius, wever in (mogelijk) Ieper, die rond 1550 de overstap maakte naar het protestantisme en een paar jaar later de wijk nam naar Londen. Hier verdiende hij de kost met knopen maken en was hij actief als diaken en ouderling. Na het Smeekschrift der Edelen (1566) keerde hij terug en ondertekende de overeenkomst met de magistraat van Ieper. Op 21 mei 1569 werd hij voor eeuwig verbannen met verbeurdverklaring van goederen, waarop hij opnieuw naar Engeland vertrok. Na enige tijd keerde hij weer terug naar de Nederlanden.¹⁹

Zijn zoon Johannes bezoekt, als alumnus van de Nederduitse vluchtelingenkerk in Londen, van 1582-1584 de Latijnse school in Gent, waar hij in het laatste jaar een kamer deelde met Baudartius.²⁰

Baudartius

Tijdens het beleg van Gent in 1584 deelt Lamotius een kamer met Willem Baudart. Deze Willem Baudart, die bekende is onder de naam Baudartius, wordt, uit protestantse ouders, geboren in het Belgische Deinze op 13 februari 1565. Zijn ouders waren bij de komst van Alva de Nederlanden ontvlucht en naar Sandwich in Engeland vertrokken. Hij studeert theologie in Canterbury, Gent, Leiden, Franeker en Heidelberg en wordt predikant te Kampen (1593), Lisse (1596) en Zutphen. In Kampen wordt hij in 1595 door Johan Lamotius in het huwelijk bevestigd met Barbara Martens. Baudartius is een overtuigde contraremonstrant en wordt om zijn grote kennis van het Hebreeuws gevraagd mee te werken aan de Statenvertaling. Hij sterft op 15 december 1640 in Zutphen, de plaats waar een middelbare school naar hem werd vernoemd.

Op 3 juli 1588 schreef hij zich in als student in Heidelberg, waar hij zijn studie op 15 november 1590 afsluit met het verdedigen van theses die hij had opgedragen aan de kerkenraad van Londen, op wiens kosten hij gestudeerd had. Op 1 april 1591 verlaat hij Heidelberg. Het jaar daarop reist hij via Londen naar Giessen-Nieuwkerk, een plaats die hem echter maar matig kon bekoren. Een pastorie was er niet, zodat hij te Gorinchem moest wonen en zijn moeder niet bij hem kon wonen. Bovendien was het er niet erg veilig vanwege mogelijke invallen van de Spanjaarden uit het Zuiden. Bovendien woonde zijn vriendin, Marijken Hillenius, in Rotterdam. Dit had hij overigens niet aan de kerkenraad verteld, maar kwam later aan het licht. Hij voelde veel meer voor IJsselmonde, dat hem ook beroepen had. Desalniettemin diende hij in 1592 en 1593 Giessen-Nieuwkerk, waarna hij van 1593-1595 predikant was in 's Gravezande.

In 1595 vertrekt hij naar Kampen, waar men hem op 16 mei 1595 opdraagt een Waalse kerk te institueren en in twee talen te preken. Hier sterft (voor 1604) zijn vrouw, waarna hij trouwde met Catharina de la Plancke, met wie hij minstens vijf kinderen kreeg.²¹

Nadat in 1598 de vluchtelingenkerk te Colchester een vergeefse poging had gedaan hem aan zich te verbinden, brengt de Haagse gemeente op 6 april 1604 een beroep op hem uit. Op 22 september van dat jaar wordt hij daar bevestigd met de opdracht in de Hollandsche en Waalsche kerk te

¹⁹ <https://bit.ly/3ils7pw>

²⁰ <https://bit.ly/33dSN7j>

²¹ <https://bit.ly/2Sc5SYx>

preken. Van 1610 of 1611 tot zijn dood op 9 oktober 1627 staat hij nog alleen in de Hollandsche kerk.

Over Lamotius

*'In de hofstad stonden vier predikanten. Bernardus Lafaille en Johannes Lamotius waren niet remonstrants, maar gevoelden, zo het scheen, weinig van het gewicht der strijdvrage. Uitenbogaard zegt van hen dat zij „de vrede liefhadden Naast hen stond deze Johannes Uitenbogaard, ons bekend uit de ondertekening der remonstrantie van 1610. De vierde was Henricus Rosaeus, een man van een warm temperament, tegenover de koelheid van Lamotius en van Lafaille wel nodig.'*²²

Lamotius was ook scriba van de provinciale synode en secundus-afgevaardigde van de Zuid-Hollandse Synode naar de Dordtse kerkvergadering in 1618-1619. Op last van de synode werkt hij van 1620-1626 met Henricus Arnoldi aan een schriftelijke 'waarschuwing' tegen een nieuwe uitgave van *Nederlantche historie* van Emanuel van Meteren. Hun taak was het de fouten in diens zienswijze op de kerkelijke ontwikkelingen sinds het uitbreken van de opstand aan te tonen en te corrigeren.²³

Lamotius en Van Oldenbarnevelt

Lamotius noemde zich contra-remonstrant, maar weigerde actief deel te nemen aan de partijstrijd tussen remonstranten en contraremonstranten. Zijn irenische houding en zijn opvattingen over de burgerlijke overheid verhinderden hem dat. Hij heeft er dan ook geen bezwaar tegen zich te onderwerpen aan de Statenresoluties waarin gevraagd wordt om onderlinge verdraagzaamheid. Wat niet wegneemt dat hij zich uiteindelijk in 1617 openlijk opstelt tegenover de remonstranten. Na de omwenteling in 1618 is hij de aangewezen persoon om te functioneren als overgangspersoon. Misschien ook daarom dat hij een van de mensen was die Johan van Oldenbarnevelt in de laatste momenten van diens leven bijstond. De strijd tussen remonstranten en contraremonstranten was niet beperkt gebleven tot de godsdienst, maar uitgegroeid tot een politiek conflict, waarin stadhouder Maurits van Nassau en de raadpensionaris Van Oldenbarnevelt partij kozen. Maurits en de Amsterdamse stadsregering steunden de volgelingen van de rechtlijnige Gomar, terwijl de Staten van Holland en Van Oldenbarnevelt de aanhangers van de meer tolerante Arminius beschermden. In 1617 escaleerde de strijd. Maurits bezocht openlijk de contraremonstrantse Kloosterkerk in Den Haag, nota bene gelegen naast het woonhuis van Oldenbarnevelt. De landsadvocaat werd vervolgens beschuldigd van omkoping door Spanje. In 1618 werden Van Oldenbarnevelt en zijn prominente medestanders, de Leidse pensionaris Rombout Hogerbeets, de Utrechtse secretaris Gillis Ledenberg en de Rotterdamse pensionaris Hugo de Groot, gevangengenomen. Ledenberg pleegde zelfmoord, Hogerbeets en De Groot kregen levenslang. De landsadvocaat werd het middelpunt van een maandenlang showproces, dat enkel met zijn dood kon eindigen. Hij weigerde om genade te vragen, want hij was immers onschuldig.

²² Dominee K. de Gier ontleent deze opmerking aan 'De Dordtse leerregels' van dr. De Lind van Wijngaarden. https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:Saambinder,19541125:newsml_889ae813058dfa4a57b4348ae03d4672

²³ <https://bit.ly/3cHZQsa>

Op 13 mei 1619 beklom hij, 72 jaar oud, het schavot dat was opgericht op het Binnenhof. De beul stond al klaar met zijn zwaard. Oldenbarnevelt wendde zich tot het duizendkoppige publiek met de woorden: 'Mannen, geloof niet dat ik een landverrader ben; ik heb eerlijk en vroom gehandeld als een goed patriot.'

Van Oldenbarnevelt werd naar het schavot begeleid door Johannes Lamotius. Van Oldenbarnevelt valt op zijn knieën en bidt in stilte. Hierna vraagt Lamotius hem: 'Seit mijn heer ook Amen?' Maar Van Oldenbarnevelt lijkt hem niet te horen. Daarop vraagt Lamotius hem opnieuw: 'Seit mijn heer ook Amen?', waarop Van Oldenbarnevelt antwoordt: Ja Lamotius, Amen. Hierna spreekt Lamotius op zijn verzoek nog een gebed. Vervolgens vraagt hij aan Lamotius of die zijn vrouw en kinderen wilde bezoeken om hen te troosten. Pas na een herhaald verzoek knikt Lamotius, maar hij heeft deze toezegging nooit gestand gedaan. Was het omdat hij daarvoor toch te veel contra-remonstrant was?²⁴

Jean de la Motte (Lamotius)

*'Jean de la Motte was van 1595 tot 1604 dienaar des Woords van de Kamper gemeente Hij was bekend uit de geschiedenis van de terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt, daar hij met nog twee andere predikanten aangewezen was om dien ongelukkigen staatsman in den laatsten nacht van zijn leven bij te staan en te troosten. Ook was hem de weemoedige taak opgelegd om op het schavot een gebed uit te spreken vóór de noodlottige slag viel.'*²⁵

De allerlaatste woorden richtte Van Oldenbarnevelt tot zijn trouwe knecht Jan Francken. Terwijl Francken zocht naar woorden voor een passend afscheid, onderbrak Oldenbarnevelt hem wrevelig: 'Maak het kort, maak het kort.'

Lamotius stierf op 9 oktober 1627 in Den Haag.

Uit het dagboek van Borchard van Coeverden

'Den 11. Juni (1636) is ons kindje Marie (geboren in Goor) verdronken in de buitengrachte; het was met Sint Jacob 4 jaar gepasseerd. Het kindermeisje was in het bouwhuis bij den knecht Toone. Haar heeft mijne huivrouwe dadelijk weggejaagd. Zij was uit Goor. Ons Marie was gedoopt in Den Haag door Dominee Lamotius, dezelfde die mijn Vriend Johan van Oldenbarneveld heeft bijgestaan in de laatste ure. Peter en Meter waren de Heer en Vrouwe van Mimmenum. Hun geschenk bestond in een silveren wiege. Op dezen Huize gebeuren nogal eens ongelukken.'

Borchard van Coeverden was getrouwd met Anna Catharina Ripperda van Weldam.

Cornelis Hillenius jr. (1568-1632)

Cornelis Hillenius, de zoon van Cornelis en Digna, werd op 30 september 1568 in Norwich gedoopt

²⁴ NN (1648). *Historie van het leven en sterven van heer Johan van Oldenbarnevelt. Ridder, heere van den Tempel, Berckel, Rodenrijs. Gewesen advocaet van Hollandt etc.* <https://bit.ly/2GsJQOR>

²⁵ E.D.J. De Jongh Jr. <http://www.dboveriijssel.nl/archieven/7208>

door Theophilus Ryckwaert, predikant bij de Nederlandsche Hervormde gemeente aldaar. In 1587 ging hij theologie studeren in Leiden. Hij trouwde in 1589 in Rotterdam met Anneke Alewijns en op 30 april 1606 in Alkmaar met Baeiken de Coninck, die in het huis van Bartholomeus van de Corput, in de St. Jacobsstraat in Alkmaar woonde. Met Baeiken kreeg hij vijf kinderen onder wie Samuel (wiens dochter Swaantje trouwde met Johann Heinrich Knottnerus, zoon van Johann Michael Palatinus Knottnerus) en Esaias (die o.a. getrouwd was met de weduwe van deze Johann Michael).

Cornelis begon als predikant in Uitgeest en Akkerwoude (1589-1591) en Hillegersberg (1591-1596) alvorens te vertrekken naar Alkmaar (1596-1610). Toen hij daar werd ontslagen werd hij beroepen in Groningen waar hij tot zijn dood op 13 januari 1632 diende. In Alkmaar krijgt hij grote bekendheid door zijn rol in een conflict dat in Alkmaar van 1608 tot 1610 grote beroering wekte.

Hillenius en Venator- Slijkgeuzen en Bavianen

Hillenius is al geruime tijd predikant in Alkmaar als hij in conflict komt met een medepredikant, Adolphus Venator (Adolf de Jager), een conflict dat alles te maken heeft met de strijd tussen Arminianen en Gomaristen. Arminius, predikant en hoogleraar in Leiden wilde de strenge leer van de voorbeschikking (predestinatie) verzachten, maar zijn collega-hoogleraar Gomarus was dit een gruwel: God had nu eenmaal besloten wie Hij genade schonk en wie niet; de mens kon hier verder niets meer aan veranderen. De 'Arminianen' en 'Gomaristen' kwamen overal in de Republiek tegenover elkaar te staan. De aanhangers van Arminius, die in 1610 hun opvattingen uiteengezet hadden in een remonstrantie (publiek betoog, protest) werden daarom remonstranten (scheldnaam Bavianen) genoemd. De aanhangers van Gomarus kwamen daarop met een contra-remonstrantie en werden dan ook de contraremonstranten genoemd. Zij kregen de bijnaam Slijkgeuzen.

Adolphus Venator bracht zijn jonge jaren door in de Duitse stad Duisburg. Mogelijk waren zijn ouders Nederlandse geloofsvluchtelingen. Duisburg was een van de bekende uitwijkplaatsen niet erg ver van de grens met de Nederlanden. In zijn jonge jaren ontwikkelde Adolphus zijn voorliefde voor de klassieke talen; het christelijk humanisme bracht hem ertoe een brug te willen slaan tussen de opvattingen van de (veelal) heidense klassieken en de Bijbel en het christelijk geloof. Hij voltooide in 1597 zijn theologiestudie in Herborn, een belangrijk centrum van het Duitse Calvinisme (niet ver van de Dillenburg). Adolphus moest echter een goed heenkomen zoeken toen de pest daar uitbrak. Hij vertrok naar zijn broer Johannes in Nijmegen die ook theologie had gestudeerd. Deze was predikant geweest in 's-Heerenberg op wens van Maria van Nassau, de dochter uit het eerste huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Egmond en Buren. Later was hij predikant te Nijmegen. In Nijmegen kwam Adolphus Venator in 1597 in contact met ds. Jacobus Lomannus, die eerder in Alkmaar had gediend, en ook met inwoners van Alkmaar die op zoek waren naar een predikant, nadat ze tot twee keer toe niet geslaagd waren in hun missie. Zo werd de weg gebaad naar Venators eerste (en enige) predikantsplaats: Alkmaar, een stad met een rijke geschiedenis, zeker tijdens de jaren van de Opstand tegen Spanje. Hij was daar een van de drie predikanten en verzorgde sinds 1602 naast zijn pastoraat ook lessen in het Latijn als particulier docent.²⁶

Adolphus Venator neigde naar de remonstrante opvattingen over de predestinatie. Hij baseerde zich op Griekse teksten en gebruikte citaten uit Coornhert en Erasmus. In 1597 kwam hij als proponent

²⁶ <https://bit.ly/2Gpxgzu>

naar Alkmaar. Hier werd hij de collega van de rechtlijnig-calvinistische Cornelis Hillenius, die zelf geen Grieks kende.²⁷ Venator en Hillenius kwamen al snel met elkaar in botsing. Toen er in 1599 in Holland een pestepidemie uitbrak, weigerde dominee Venator om de patiënten te bezoeken, uit angst voor besmetting. Een jaar ervoor waren er in Nijmegen namelijk drie predikanten die pestzieken hadden bezocht zelf aan de ziekte bezweken. Eén van hen was zijn broer Johannes. Hillenius, sinds 1596 hulppredikant, schold vanaf de kansel op de bange predikanten die hun taak niet naar behoren vervulden. Venator gaf zijn zwakte toe en vroeg om ontslag, maar dit werd niet toegestaan door de ouderlingen en diakenen. De vroedschap stelde uiteindelijk voor om een speciale ziekenbroeder aan te stellen ook al was Hillenius het hier zeer mee oneens.

Hillenius viel Venator ook openlijk aan vanaf de preekstoel omdat hij vond dat Venator er veel te vrije gedachten op nahield. Venator had namelijk beweerd dat men zelf mag bepalen hoeveel tijd men aan het gebed besteedt, en dat men niet afgerekend zal worden op het aantal woorden. Hillenius zorgde er ook voor dat Venator voor de provinciale kerkenraad moest verschijnen omdat hij studenten bij hem thuis een toneelstuk op had laten voeren. De conflicten liepen later nog hoger op toen Venator een toneelstuk had geschreven dat in 1603 in druk verscheen: *Reden-vreucht der wysen in haer wel-lust ende belachen der dwasen quel-lust, in 't lachen Democriti door persoon-tooningh*. Dit toneelstuk zou aanstootgevende godsdienstige denkbeelden bevatten en bovendien herkenden Hillenius en ook andere Alkmaarders zichzelf in de personages. In 1607 stelde Hillenius schriftelijke vragen aan Venator om aan te kunnen tonen hoezeer zijn denkbeelden afweken van de gereformeerde kerk. Venator beantwoordde alle vragen met bijbelteksten waardoor hij hierom niet aangevallen kon worden.²⁸

Toen Venator in 1608 weigerde de Heidelbergse catechismus en de geloofsbelijdenis te ondertekenen werd hij door de classis Alkmaar geschorst. De magistraat van Alkmaar stond hem echter toe zijn ambt gewoon uit te oefenen tot hij zich op een provinciale synode zou hebben verantwoord. Zijn collega's weigerden bij hem ter kerke te gaan en beletten hem de doop te bedienen. Diakenen mochten de dienst echter wel bijwonen, dat wil zeggen tot de collectes, die in de drukbezochte diensten vermoedelijk veel geld opbrachten. Venator kreeg de steun van de Staten van Holland en veel gemeenteleden gaven aan hem graag te horen. Daarop werd zijn schorsing opgeheven.²⁹

Hillenius had de steun van de Raad van Alkmaar, die na de verkiezing van 1608 de magistratuur naar huis had gestuurd en vervangen door aanhangers van de orthodoxe leer. Tijdens de verkiezing van magistraten in december 1609 benoemde de stadhouder, op aandringen van Hillenius, maar in strijd met de lokale wetten, zes mensen die pas onlangs het burgerschap van Alkmaar hadden verworven. Dit zorgde ervoor dat, opnieuw in strijd met de regels, sommige vaders en zonen gelijktijdig dienden.

²⁷ <https://bit.ly/347tlu4>

²⁸ Vis, G.N.M. (1991). *650 jaar ziekenzorg in Alkmaar, 1341 – 1991*, p. 63-64. Alkmaar

²⁹ Zie voor een gedetailleerd verslag van hun conflict paragraaf 15 van Leydekker, J. (1705). *Eere van de Nationale Synode van Dordrecht, in den jaren 1618 en 1619. Voorgestaan en bevestigd tegen de beschuldiging van G. Brand in syn Historie der Reformatie*. Amsterdam: Isaac Stokman. <https://bit.ly/3cShcTi>

De orthodoxe groepering zegevierde dus en schreeuwde naar hun tegenstanders, die door kinderen met sneeuwballen en stenen de kerk uit werden gejaagd.³⁰

Hillenius, 'een oprecht en vroom man' en een 'ernstige voorstander der zuivere leer', volgens de Acta van de synode van Dordrecht³¹, weigerde samen te werken met Venator en werd uiteindelijk ontslagen door de magistraat van Alkmaar. Hij verliet de stad en predikte voortaan één keer in de veertien dagen in de kerk in Koedijk voor zijn volgelingen uit Alkmaar, die zo de eerste 'slijkgeuzen' werden.

Uiteindelijk legde de Staten Generaal Cornelis Hillenius een spreekverbod in en rond Alkmaar op. Na een kort verblijf in Amsterdam nam hij op 31 mei 1612 afscheid in Egmond-binnen, met een preek over I Petrus V vers 10, om een beroep naar Groningen te aanvaarden. Hier bleef hij, tot zijn dood in 1632, predikant.

Maar ook Venator kwam niet ongeschonden uit de strijd. Toen hij in 1617 voor de zoveelste keer een onrechtzinnig geschrift had uitgegeven werd hij afgezet als predikant. Hij vertrok, na een kort oponthoud te Leiden, naar Frankrijk en is daar reeds in het volgende jaar overleden. Te Alkmaar is hij 28 november 1618 begraven.

In 1610 verantwoordde Hillenius zich in een werk met een ellenlange titel³² over zijn ontslag. Als reactie hierop schreef Adolphus Venator een weerwoord met een al even lange titel³³, waarop Hillenius weer een antwoord schreef.³⁴

Hillenius en Drenthe

Tien jaar nadat Drenthe van de ene op de andere dag protestant was geworden (of liever protestants was gemaakt) stelde stadhouder Willem Lodewijk in 1608, na raadpleging van Drost en Gedeputeerden, een visitatie in. Alle predikanten, schouten, kerkvoogden en uit ieder kerspel twee andere personen of volmachten werden naar Assen ontboden om over de stand van hun gemeente

³⁰ Park, M. (2002). *Gouden eeuw. Het raadsel van de Republiek*. Nijmegen: Uitgeverij SUN.

³¹ Donner, J.H. & Van den Hoorn, S.A. (1987). *Acta of handelingen der nationale synode, in den naam onzes Heeren Jezus Christus: Gehouden door autoriteit der Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Dordrecht ten jare 1618 en 1619*.

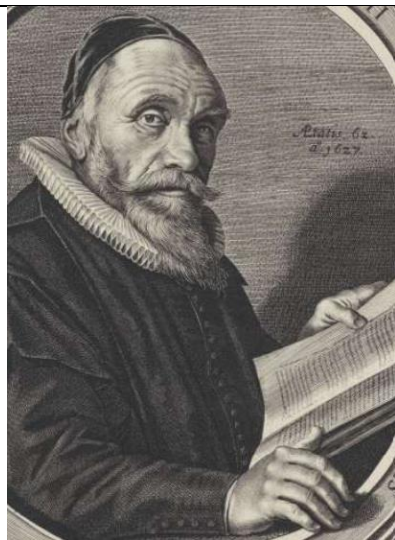
³² Corte en waerachtige verantwoordinghe over de proceduren ende resolutiën die de vroetschappen van Alckmar, gelijk teghen andere, als insonderheyt over ende teghen Cornelium Hillenium op de 17 Julij anno 1610 hebben ghenomen. Ghestelt van wegghen het meeste ende voornaemste deel der ghemeynte Jesu christu tot Alckmar. Enkhuizen, Jacob Lenaerts Meyn, 1610.

³³ "Nootwendigh historisch verhael, van allen swaricheyden, verschillen, ende proceduren, soo wel in kercklijcken, als politijcken saken, etlijcke jaren herwaerts binnen der stadt Alckmaer voorghevallen. Wtghegheven by Burgmeesteren, Vroetschappen, ende Kerckenraedt, der voorsz stede, ende ghemeynte, respectie. Teghens het Laster-boeck Cornelii Hillenii, ende zijner toestanders". Alkmaar, Jacob de Meester for Willem Jansz. (Blaeu), in den vergulden Sonnewijzer, Amsterdam, 1611.

³⁴ *Provisionele ontdeckinge eeniger misslaghen, de welcke Adolphus Venator onder den naem der Burgh-Meesteren, Vroetschappen ende Kerckenraedt van Alckmaer, tegen het (soo hy 't onwaerachtelyck bij namet) Lasterboeck Cornelii Hillenii ende sijner toestanders in sijn boeck ghenamemt Nootwendigh historisch verhael heeft begaen ende voortgebracht. Ghestelt ende uyt gegeven van wegen de beswaerde ende voor de suyvere Ghereformeerde Leere ijverende Ghemeynte Jesu Christi van Alckmaer*. (Franeker, Vildericum Balck, 1611).

verslag te doen. Veel predikanten werden beschuldigd van zedeloos gedrag, anderen bleken nog gehecht te zijn aan 'vorig bijgeloovigheden', of waren achteloos in hun dienst. Als men geen beterschap liet zien, werd men uit het ambt gezet.

De commissie die de visitatie uitvoerde bestond uit een edelman, een eigenerfde en twee Drentse predikanten. Ook maakte een Groningse (1601-1611) predikant, Johannes Acronius, vriend van de Ubbo Emmius en aanhanger van de ideeën van Gomarus, deel uit van de commissie.

Johannes Acronius

Acronius was meermalen praeses van de provinciale synode. In 1602 verdedigde hij het optreden van de overheid tegen de doopsgezinden. In zijn *Erinneringe van de beroping der Prediger* (1604), opgedragen aan Willem Lodewijk die het volste vertrouwen in hem had, bepleitte hij de volledige afschaffing van het patronaatsrecht, dat door hem gekenschetst werd als een werk van de Babylonische hoer, die de kerk in een nieuwe ballingschap voert.

De prediker dient een roeping te hebben, zich aan een examen van de classis te onderwerpen en beroepen te worden door een vrije stemming van de gemeente onder leiding van de ouderlingen. Dit standpunt werd hem niet door iedereen in dank afgenomen, want tijdens de synode in datzelfde jaar werd hij ter verantwoording geroepen omdat hij de collatoren te hard zou hebben aangepakt.

In een onderzoek in april 1608 naar de staat der kerkgoederen en de toestand der gemeenten en predikanten in de verschillende classes werd nagegaan in hoeverre de ordening van 1602 werd nagekomen.

Acronius riep de predikanten op geregeld uit de Heidelbergse Catechismus te preken.

In zijn Groningse periode ontving hij tot driemaal toe een beroep uit Amsterdam, dat hij telkens afwees. Hij had een afkeer van de daar heersende kerktwisten tussen Arminianen en Gomaristen.³⁵

Toen Acronius in 1611 naar Wezel was vertrokken werden Hiddo Lambert, predikant in Farmsum en Cornelis Hillenius uit Groningen door de stadhouder uitgenodigd voor een in Drenthe te houden kerkvergadering. In de jaren daarna maakte Hillenius zich zeer verdienstelijk voor de kerk in Drenthe, met name na 1613, toen hij van de stadhouder het oppertoezicht over de Drentse kerk kreeg. Hij werd een soort superintendent die de orthodoxe leer moest handhaven en de kerkorde moest invoeren.³⁶

³⁵ ³⁵ <https://bit.ly/34gMmjn>

³⁶ Bergsma, W. (2002). *Zij preekten voor doven. De reformatie in Drenthe*. Assen: Koninklijke van Gorcum B.V.

*'Brandt³⁷ teekent hem met geene uitnemende kleuren, maar, wanneer wij zien, met hoeveel gematigdheid hij van de onbepaalde volmagt, hem over Drenthe verleend, gebruik maakte, dan is hij, bij sterke gehechtheid aan de contraremonstrantesche gevoelens, zeer zeker van alle kerkelijke heerschzucht vrij te pleiten.'*³⁸

Een jaar later werd hij door Willem Lodewijk benoemd als zijn gecommiteerde op de generale classis van Drenthe voor de periode 1613- 1616.

Tijdens de provinciale synodes van 7 september 1613 kreeg Hillenius een vraag over de taken van de schoolmeesters. Hij antwoordde dat het inderdaad nodig was dat dominees erop zouden toezien dat de schoolmeesters ervoor zorgen dat hun leerlingen niet alleen de Heidelbergse catechismus, maar ook de kleine catechismus van de heer Alegundis van buiten leren. Het ging hier om een kleine catechismus, 'Cort begriip' van Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde.³⁹ Omdat de in 1563 verschenen Heidelbergse Catechismus voor kinderen te moeilijk werd gevonden, verschenen er vereenvoudigde catechismussen, die als voorbereiding op de Heidelbergse versie gebruikt konden worden. Marnix schreef er ook een: Cort begriip, inhoudende de voornaemste hoofdstucken der christelijker religie gestelt vrage ende antwoordischer wijze. Deze kindercatechismus van Marnix verscheen in 1599, een jaar na zijn overlijden. In 225 korte vragen en antwoorden worden de twaalf geloofsartikelen, de sacramenten en de Tien Geboden behandeld.

Bij veel antwoorden staan in de marge verwijzingen naar Bijbelse vindplaatsen vermeld. In De opvoeding van de jeugd had Marnix geschreven dat men bij het onderwijs in de geloofsleer rekening diende te houden met het kinderlijke bevattingsvermogen. Hij was een tegenstander van het memoriseren van zaken die het kind niet begreep. In zijn Cort begriip heeft Marnix deze opvatting in de praktijk gebracht. Het taalgebruik is beknopt, eenvoudig en helder.

Het Cort begriip van Marnix werd in de zeventiende eeuw meermalen herdrukt en zelfs vertaald. Catechiseren was in de zeventiende eeuw niet de taak van de dominee, maar van de schoolmeester. Het Cort begriip van Marnix werd dan ook door diverse classicale vergaderingen aanbevolen als een geschikt boekje om door de schoolmeesters gebruikt te worden bij het geloofsonderwijs aan de jongste leerlingen. Het werd niet alleen in ons land gebruikt, maar ook in de mandaatgebieden van de VOC. Daartoe werd het in het Maleis en Portugees vertaald.⁴⁰

De dominees moesten elke veertien dagen de scholen bezoeken en de kinderen hierop bevragen. Ook moest volgens Hillenius gekeken worden of de leerlingen wel voldoende op de hoogste zijn van

³⁷ Brandt, G. (1704). *Historie der Reformatie en andere kerkelyke geschiedenissen*. D. II. bl 90, 105, 112-114, 430, 931, D. III. bl. 644, 654

³⁸ Glasius, B. (1853). *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden. Deel 2.* 's Hertogenbosch: Gebr. Muller. <https://bit.ly/3l0ANTZ>

³⁹ Klinken, L.D. (2016). *Philips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde (1540-1598)*. <https://bit.ly/3n5vepf>

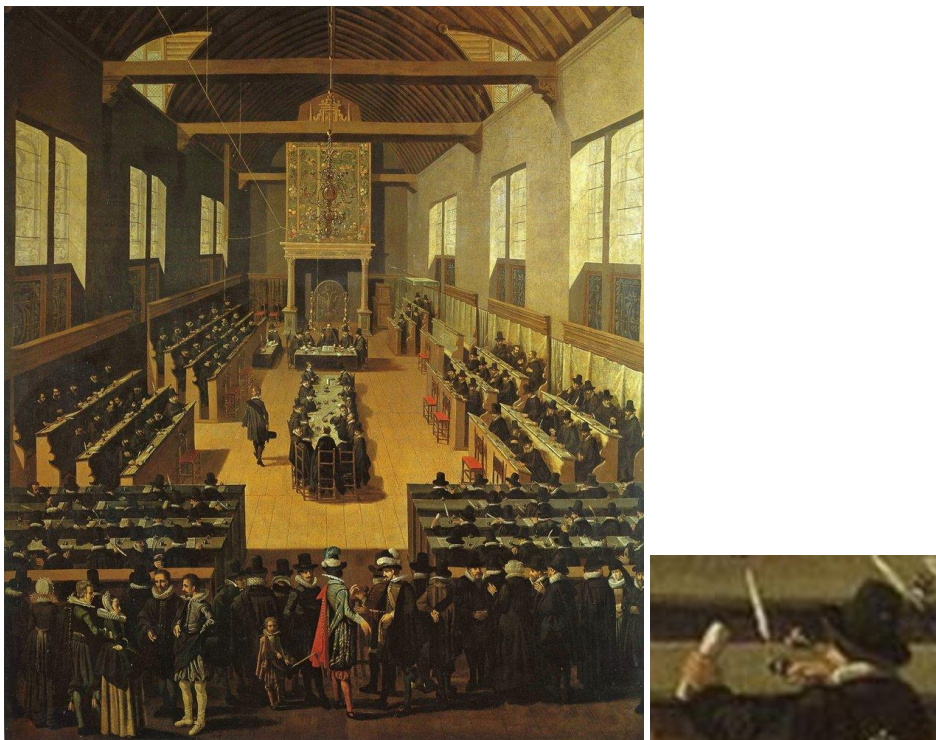
⁴⁰ Groenendijk, L. F. (2001). 'Marnix' kindercatechismus.' In: A. van Strien, & H. Duits, (Eds.) (2001). *Een intellectuele activist. Studies over leven en werk van Philips van Marnix van Sint Aldegonde*. Hilversum: Verloren.

een aantal artikelen betreffende de gerechtigheid/rechtvaardiging in het geloof, het vergeven van de zonden door de dood van Christus, de artikelen 59, 60 en 61 van de Heidenbergse Catechismus.⁴¹

Aan de bemoeienis van Hillenius met Drenthe kwam een einde toen hij op 10 augustus 1620 geen bericht meer kreeg over de aanstaande synodevergadering. Als reden werd genoemd dat er, door het overlijden van de stadhouder, geen 'qualificatie, waarop hij aangenomen zou kunnen of mogen worden' meer was.

Ook in 1620 en 1622 waren er geen gecommiteerden van de stadhouder op de vergaderingen aanwezig. Een jaar later, in 1623, werd de Drentse gedeputeerde Roelof van Echten afgevaardigd en later in de regel de Drost.⁴² Blijkbaar hadden ze in Drenthe geen behoefte meer aan inmenging vanuit het Groningse.

Tijdens de Synode van Dordrecht was Hillenius een van de Groningse vertegenwoordigers.

Synode van Dordrecht 1618-1619 en rechts Cornelis Hillenius⁴³

Cornelis Hillenius stierf in Groningen op 13 januari 1632 'met een goed verstand en vast vertrouwen op zynen Zaligmaker'.⁴⁴

Samuel Hillenius

Samuel, zoon van Cornelis en Baeiken werd geboren in 1609 in Alkmaar en overleed op 25

⁴¹ Joosting, J.G.C. en Knappert, L. Schetsen uit de kerkelijke geschiedenis van Drenthe. <https://bit.ly/30nmiSq>

⁴² Romein, T.A. *De hervormde predikanten in Drenthe*, sedert de Hervorming tot in 1861. Groningen: J. Oomkens, J. Zoon.

⁴³ Zie <https://bit.ly/3cJRccb>, nr, 93

⁴⁴ *Maandelijkse uittreksels of boekzaal der geleerde waerelt*. Januari 1759. Amsterdam: Dirk onder de Linden.

september 1672 in 't Zandt, waar hij van 1640-1672 predikant was. Hij trouwde met Geessien Melchers, met wie hij mogelijk drie kinderen kreeg, Samuel, Swaantje en Anna Margaretha.

Zonen van Esaias Hillenius en Margaretha Brongersma

Michael Hillenius (1656-1722)

In de kerk van Usquert zijn ook Michael Hillenius, een zoon van Esaias, en zijn vrouw Elysabeth Christiany begraven. Michael Hillenius werd geboren op 31 juni 1656 en stierf op 18 februari 1722. Hij was o.a. Redger te Wehe en trouwde op 5 december 1686 in Usquert met Elysabeth Christiany, geboren op 8 maart 1657 en overleden op 11 maart 1737.

Grafschriften

Michael Hillenius in den tijd Redger tot Usquert en verscheidene andere Carspelen meer is den 18 Feb. 1722 Christelijk in den Heere ontslapen oudt 66 jaar en legt alhier begraven.

Elysabeth Christiany Wed, wijl ... M. Hillenius is den 11 Marty 1737 Christelijk in den Heere ontslapen oudt 80 jaar en 3 dagen en legt alhier begraven.

Cornelius Hillenius (1648-)

Een andere zoon van Esaias en Elisabeth, Cornelius, werd geboren op 18 december 1648 in Groningen. Hij was **predikant** in Breede (Groningen).

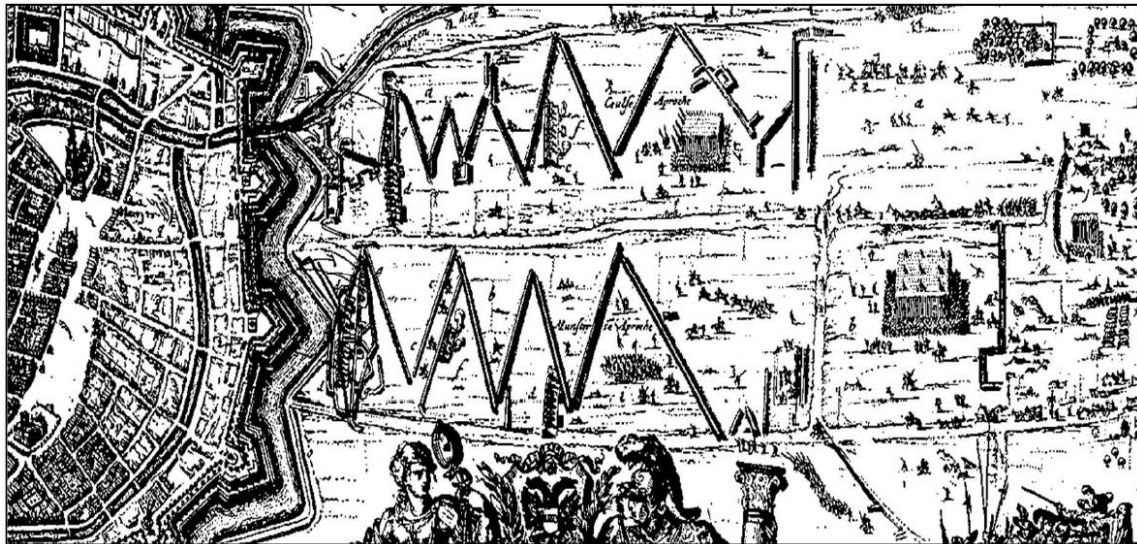
Cornelius Hillenius en het ontzet van Groningen

Op 5 juni 1672 besloten de Staten van Groningen en de Ommelanden om de studenten in de stad onder de wapenen te roepen. Bij Senaatsbesluit van 14 juni werden alle studenten uitgenodigd hun namen op te geven en te verklaren of zij zich geschikt achtten voor het bekleden van een officiersplaats, zodat opperbevelhebber Rabenhaupt kon beoordelen in hoeverre zij daarvoor geschikt waren. Hierop gaven 66 studenten, in het Latijn, aan dat zij

Wicher Wichers tot kapitein, Rutger ten berge tot luitenant en Scato Gockinga tot vaandrig verlangden. Onder deze studenten bevond zich ook Cornelius Hillenius.

De schrijver vermeldt er bij dat het onder de wapen roepen niet vrijwillig was. Niemand bleef ervan verschoond tenzij hij *'gewichtige redenen'* had. Opvallend is dat de student bij het zweren op de krijgswetten gehoorzaamheid aan de rector magnificus, de curatoren en de senaat beloofden. De senaat behield ook de rechtspraak aan zich, waardoor zij ook als krijgsraad fungeerde.

Gedurende de belegering bezetten de studenten, op eigen verzoek, meestal de post aan de Drenkelaars dwinger (het tussen het Kleine Poortje en de Oosterpoort gelegen bastion). Bij de uitvallen van de belegerden behoorden de studenten tot de eerste vrijwilligers die zich aanboden en de vijand als eerste onder ogen kwamen.

Vismarkt 4 dwingers Munsterse batterijen en 'approches' Galgenberg Helpman

's Nachts gedroegen de studenten zich behoorlijk vrolijk, dan speelden zij op de fluit of de viool en zongen een spotlied op de *'Munsterschen'*, *Het Nachtegaaltje*. Zij waren tot in Helpman te horen.'

Op 18 november 1672 ontvingen de studenten van de curatoren in de Akademiekerk een zilveren gedenkpenning.⁴⁵

Dochter en kleinzoon van Esaias Hillenius en Margaretha Brongersma

⁴⁵ Groningsche studenten in 1672. In de Groningers Volks-Almanak 1838. Groningen: J. Oomkens. <https://bit.ly/3ikknHj>. Zie ook Drewes, Jan (2015). Uitgebreid dagboek van het beleg van Groningen in 1672; naar oude dagboeken hertaald, bewerkt en toegelicht door Jan Drewes. In dit boek staat een hoofdstuk over de rol van de studenten met een paragraaf over de psychologische oorlogsvoering met behulp van een nachtegaaltje.

Barbara Hillenius (1669-1759) was het tiende en jongste kind van Esaias en Margaretha. Zij trouwde met Hermannus Mennes.

Hun zoon Jesaias werd in 1700 in Usquert geboren en overleed in hetzelfde jaar als zijn moeder, 1759. Hij noemde zich naar zijn moeder Hillenius en trouwde op 8 augustus 1745 met Aafke Reiding.

Hij liet zich in november 1717 inschrijven als student theologie aan de Academie van Groningen. Daar waren kort daarvoor drie hoogleraren benoemd, van wie Antonius Driessen de bekendste was. Voor die tijd was er niet één hoogleraar aan de theologische faculteit, zegt H. Florijn⁴⁶, en dat zegt wel iets over het niveau van deze opleiding; dat was niet hoog.

Verder is bekend dat het zedelijk peil van de studenten in Groningen nu ook niet direct iets was om over naar huis te schrijven. We weten dat onder meer uit het geschrift *"Het innige christendom"* van Wilhelmus Schortinghuis. Schortinghuis is namelijk in hetzelfde jaar als Hillenius naar Groningen gekomen om te studeren en heeft hem daar zeker ontmoet, maar het is niet precies bekend of beide studenten zich toen al tot elkaar aangetrokken voelden.

Later, na Schortinghuis' bekering, was die band er zeker wel. Dat blijkt mede hieruit dat nazaten van hem bijdragen geleverd hebben voor in een werk van Hillenius; ook zou Wilhelmus' zoon Gerardus de lijkpredikatie houden na het overlijden van Hillenius. Schortinghuis zelf, die in hetzelfde jaar geboren werd als Hillenius, overleed negen jaar voor zijn geestverwant.

In 1722 werd Hillenius proponent, waarna hij op 26 augustus 1725 werd bevestigd als predikant te Drogeham en Harkema-Opeinde. In 1728 preekte hij afscheid van deze gemeente en vertrok hij naar IJlst. Hier was hij werkzaam tot 8 april 1742.

Als predikant van IJlst bleek zijn voorgaan aan te slaan. Zo gebeurde het in 1741 dat hij door een van zijn „goede vrienden te Amsterdam” om twee preken werd verzocht. Hij stuurde ze op en ze bleken zo goed te bevallen in de hoofdstad dat ze door meerdere mensen werden overgeschreven. Uiteindelijk werden ze volgens Hillenius' woorden *'buiten mijn kennis, ja ook buiten toedoen van degene aan welke ik dezelve overgegeven had, in het jaar 1743 door zekere mensen mij onbekend, te 's-Gravenhage door de druk gemeen gemaakt'*. Hij was daar niet gelukkig mee: er stonden druk- en schrijffouten in en hij had ze niet voor een uitgave bestemd. Ook vond hij het onjuist dat men zomaar werk van een ander liet verschijnen. Maar de lezers waren er blij mee en verzochten hem voortaan zelf zijn preken uit te geven.

Toen hij predikant van Drachten was geworden, besloot hij dat te gaan doen. Hij corrigeerde ze en breidde ze uit. Verder voegde hij er nog vijf preken bij, zodat er een bundel ontstond die onder de titel *'Eenige keurstoffen uit het O. en N. Testament'* (Leeuwarden, 1744) het licht zag.

Het bleef niet bij deze eerste bundel, die tijdens Hillenius' leven nog twee keer herdrukt werd. In 1751 en 1752 verschenen de twee delen van zijn werk *'De mensch beschouwt in de staat der elende, der genade en der heerlijkheit'*. Hierin nam hij preken op over die leerstukken *'welke die drieërlei staat des mensen vertonen'*. Men zou het werk kunnen beschouwen als een soort van dogmatiek van de bevindelijke godgeleerdheid in leerredenen. Als thema's staan bijvoorbeeld in deel 1: ellende van de mensen, onmacht, erfzonde, vrije wil, geloof, bekering.

⁴⁶ <https://pgdrachten.nl/geschiedenisgk.html>

Vooral de bekering achtte Hillenius van groot belang. Vandaar dat in 1756 weer een werk verscheen, nu met de titel: *'Schriftuurlyke voorbeelden van bekeringe'* (Leeuwarden, 1756). Hij begon de voorrede daarin met de woorden: *'De bekering, gelijk ze is van een grote noodzakelijkheid, zo is ze ook van een dierbare nuttigheid. Dezelve is noodzakelijk, alzo geen zondaar zonder dezelve behouden wordt. „Indien gij u niet bekeert, zo zult gij allen desgelijks vergaan”, zegt de Heere Jezus.'*

Jesaias stierf op 1 augustus 1759. Jesaias en Aafke kregen één kind, een zoon die jong overleed.

Geestverwant Gerardus Schortinghuis heeft twaalf dagen na het overlijden van de Drachtense predikant in 1759 de lijkrede op Hillenius gehouden. Hij gaf die uit als *'Elisa's rouw-bedryf, wanneer de Heere zijnen heere Elias van zijn hoofd wegh nam'* (Leeuwarden, 1759).⁴⁷

J. Hillenius
Pastor loci

⁴⁷ Deze informatie is geheel ontleend aan dr. H. Florijn. <https://pgdrachten.nl/geschiedenisgk.html>

